

**СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ Й ТИПИ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ
ПОЛТАВЩИНИ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ (1943–1945 рр.)**

Зміст

Вступ

Розділ 1. Суспільно-політичні орієнтації населення Полтавщини та німецька пропаганда наприкінці окупації.....8

Розділ 2. Контроль радянської влади за суспільними настроями на завершальному етапі Другої Світової війни

2.1. Репресивна політика радянської влади щодо «носіїв ворожої ідеології» після деокупації краю.....12

2.2. Радянська пропаганда на шпальтах місцевої преси упродовж 1943–1945 рр.....19

Розділ 3. Чинники формування типів поведінки населення Полтавщини після відновлення радянської влади (кінець 1943–1945 рр.)

3.1. Оцінка суспільно-політичних настроїв населення області органами влади Полтавщини.....25

3.2. Настрої в народному середовищі Полтавщини 28

Висновки 32

Джерела та література.....35

Додатки.....39

Вступ

Історія Другої Світової війни довгий час перебувала під тягарем міфів, догм та стереотипів, сформованих радянською тоталітарною системою. З одного боку дослідники не могли виходити за рамки тенденційно окреслених або табуйованих тем, з іншого – їм був недоступний величезний масив тих документів та матеріалів, що лежали на полицях з грифом «таємно».

Незважаючи на те, що саме Друга Світова війна має найбільшу історіографічну базу з поміж інших подій на пострадянському просторі, після розпаду Радянського Союзу інтерес дослідників до неї не спадає. Поряд з широко представленою в історіографії воєнною історією, зросла актуальність соціальної проблематики, яка виявилася дуже багатогранною й недостатньо дослідженою. Невпинне зростання антропологізації історії диктує інтерес до питань змісту системи цінностей, у якій жило суспільство, ідеалів, яким зберігали чи, навпаки, не зберігали вірність в умовах докорінних трансформацій, глобальних або локальних воєнних конфліктів. У цьому контексті одним з пріоритетних напрямів є вивчення суспільно-політичних настроїв населення в період війни і перші повоєнні роки, які корелюються з алгоритмом дій органів влади.

Автор виходить з того, що поняття «настрої» є нематеріальним та різностороннім явищем, сформованим під впливом великої кількості чинників в умовах воєнного часу, таких як економічні, політичні, релігійні, особисті переживання, ступінь довіри до пропаганди тощо. Політичні режими як радянський, так і нацистський добре розуміли значення змісту й векторів суспільних настроїв для власного існування, тому цілеспрямовано застосовували різні методи і засоби для їхньої трансформації на завершальному етапі Другої світової війни. Отже обрана тема є актуальною в науковому сенсі. Наукова актуальність обраної теми підсилюється й тим, що вона недостатньо досліджена на регіональному рівні й потребує архівно-документальної аргументації та персоналізованого підходу. Методологія соціальної історії

ставить в епіцентр подій людину з її психологічним станом, а не політичний режим.

Тема є надзвичайно актуальною в суспільно-політичному вимірі для сьогодення України. Адже в умовах російсько-української війни ми спостерігаємо застосування маніпулятивних технологій російською пропагандою для формування антиукраїнських настроїв на території нашої держави, використання історичного минулого в політичних цілях, що спричинює дестабілізацію, відсутність політичної єдності у суспільстві.

Мета дослідження: метою автора є дослідження форм і механізмів контролю органів радянської влади, зокрема органів державної безпеки, за суспільними настроями населення Полтавщини після деокупації краю, визначення носіїв потенційно небезпечних для влади настроїв та їх нейтралізація, а також вироблення алгоритму прискореної реставрації настроїв радянського патріотизму.

З поставленої мети випливають дослідницькі **завдання:**

- 2) проаналізувати зміст і спрямованість окупаційної преси зими-осені 1943 року для формування основних засад нацистської пропаганди;
- 3) розкрити механізми й інструментарій органів державної безпеки у боротьбі з «ворожими» та «неблагодійними» елементами як превентивну тактику санації постокупаційного суспільства;
- 4) виокремити головні аспекти й напрями ідеологічного впливу радянської влади на населення краю;
- 5) показати офіційну позицію радянської влади щодо оцінки суспільно-політичної ситуації в області;
- 6) проаналізувати зріз типів поведінки різних станів суспільства наприкінці Другої світової війни.

Об'єкт дослідження: політика німецької та радянської влади в умовах Другої світової війни та окупації, спрямована на забезпечення лояльності населення і підтримку їхнього офіційного курсу.

Предмет дослідження: поведінкові стратегії різних суспільних груп населення Полтавського регіону упродовж останніх двох років війни, трактування їх органами радянської влади й застосування механізмів впливу на їх трансформацію.

Хронологічні межі дослідження: 1943–1945 рр. Нижня межа обумовлена датою вигнання окупантів з території Полтавської області, хід якого тривав упродовж вересня–жовтня 1943 р. Верхня межа визначена закінченням Другої світової війни, розгромом Німеччини та Японії, що привело до корінних змін у світоустрої, формуванні жорсткої атмосфери пізнього сталінізму всередині радянського суспільства.

Територіальні межі дослідження: територія Полтавської області у територіально-адміністративних кордонах 1945 р.

Аналіз досліджень і публікацій. порушена в роботі проблема через свою багатовекторність має значну історіографічну базу. Різні її аспекти розкриті у працях, присвячених перебігу подій Другої світової війни в Україні. Автор виявив та опрацював ряд ґрунтовних досліджень українських істориків, які узагальнили історіографію теми суспільно-політичних настроїв періоду війни та окупації. Серед них передусім слід назвати спеціальні праці В.А. Гриневича, І.М. Грідіної, В.А. Нестеренка, О.О. Салати [36; 37; 39; 40]. В.А. Гриневич не лише узагальнив принципові оцінки історіографії, присвяченої подіям Другої світової війни на території України, але й досліджував причини поразок Червоної армії на початковому етапі війни. Він дійшов висновку, що істотний вплив на них мали настрої дефетизму (поразництва) серед українців. Одна з статей В. Гриневича в газеті «Дзеркало тижня» мала красномовну назву: «Україна сказала «Ні» сталінізму».

Серед авторів, які системно досліджували проблеми соціуму періоду війни на загальноукраїнському чи регіональному рівні, варто назвати також М.В. Ковалю, Т.Ю. Нагайку, Ф.Г. Турченку, О. Галичу, С.С. Іванову, І.М. Спудку та Л.В. Турчину, Г. Стародубець та В. Стародубець [48; 49; 51; 54; 57; 60; 61].

Констатуємо, що серед дослідників на Полтавщині ця тема не набула широкого вивчення. Проблеми повсякдення місцевого населення періоду окупації розглядалися частково у монографії В.Я. Ревеуга [53].

Джерельна база.

Дослідження виконане на основі неопублікованих архівних джерел, переважна більшість яких введена в науковий обіг вперше, та періодичних видань Полтавщини 1943–1945 рр. Автор статті використав матеріали архівно-кримінальних справ фонду 7 архівного підрозділу УСБУ в Полтавській області, які дозволили прослідкувати та проаналізувати жорсткий фільтраційний підхід органів радянської влади та спецслужб до всіх без винятку людей, які опинилися під окупаційним режимом, відповідно й впливом нацистської ідеології. З архівних справ постають як представники суспільних категорій, що викликали підозру в політичній неблагонадійності й упереджене ставлення, так і методи боротьби з ними. Було використано також партійні документи Державного архіву Полтавської області, зокрема фонди №№ 13, 15 та 4085 Полтавського обласного та Кременчуцького міського комітетів Комуністичної партії України. Вони складаються з стенограм відкритих засідань, котрі дають можливість побачити офіційну оцінку суспільних настроїв радянською владою. Іншу групу становлять документи й листування між різними ланками органів влади під грифом «таємно», зміст яких підриває міф про монолітність радянського суспільства.

Автор також проаналізував значну кількість періодичних видань – газети «Голос Полтавщини» та «Зоря Полтавщини» за 1943–1945 рр., котрі зберігаються в Полтавському державному архіві. Матеріали радянської преси в більшій мірі демонструють офіційний бік державної політики, спрямованої на культивування радянських цінностей, формування суспільних настроїв, що сповідували б культ нових героїв, гарантували монолітність радянського суспільства, засуджували «зрадників» і «нацистських посіпак».

Обидві групи джерел аналізувалися автором критично й розглядалися лише в контексті конкретних історичних подій та сучасної методології.

Наукова новизна виконаного дослідження полягає в тому, що вперше сфокусована увага на комплексному висвітленні проблеми суспільних настроїв і поведінкових стратегій різних соціальних груп на завершальному етапі Другої світової війни у регіональному вимірі. Показано систему засобів маніпулятивного впливу органів влади на настрої населення на основі архівних документів, які раніше не використовувалися.

Методи дослідження базувалися передовсім на фундаментальних принципах наукового пізнання – об’єктивності та історизму. Автором також застосовувалися загальнонаукові й спеціальні методи дослідження. Серед них діалектичний, який передбачає розгляд проблеми у її розвитку; критичного аналізу, що забезпечив аналіз документів і фактів під кутом зору історичного контексту; компаративний, який дозволив розкрити поставлені завдання через зіставлення й порівняння історичних явищ; проблемно-хронологічний метод дав змогу автору структурувати дослідження й поетапно вирішити дослідницькі завдання; метод історичної реконструкції допоміг відтворити в логічній послідовності факти, події, особи у зазначених хронологічних рамках.

Практичне використання результатів наукового дослідження пройшло апробацію у навчальному процесі студентів історичного факультету закладу вищої освіти, у якому навчається автор, студентській науковій конференції та аспірантському семінарі історичного факультету.

РОЗДІЛ 1

Суспільно-політичні орієнтації населення Полтавщини та німецька пропаганда наприкінці окупації

Події зими 1942–літа 1943 рр. стали переломними у радянсько-німецькій війні. Оточення армії Паулюса під Сталінградом та перемога Червоної Армії на Курській дузі привела до втрати Вермахтом ініціативи на Східному фронті, а в подальшому до звільнення окупованих територій радянськими військами. Як би того не хотіла німецька пропаганда, але інформація про контрнаступ Червоної армії й близьку перспективу повернення більшовицької влади просочувались з фронту. Важливого значення набувало питання про те, як це сприймалося українським населенням, серед якого побутували різні орієнтації та настрої у ставленні до воюючих між собою сторін, їх режимів та політики.

За час війни населення України, що перебувало на окупованій території «умовно» зайняло дві позиції. Перші пішли на співпрацю з новою владою, другі долучилися до Руху Опору (радянського або націоналістичного). Однак станом на 1943 р. Рух Опору на Полтавщині майже не діяв. Ще навесні 1942 р. німці практично повністю ліквідували незначні радянські партизанські осередки та підпільні організації. Як стверджував В. Ревегук на 1943 р. зберігали своє існування лише невеликі підпільні групи (О.Т. Ільїна «Отряд 303», Зінаїди Іцкевич, доктора Жванія «Патриоты Родины», «Набат» та «Дніпровці» у м. Кременчук, низка дрібних організацій). Також на початку цього ж року у Лохвицькому районі постав партизанський загін Є. Сокольського, який влітку 1943 р. переріс у велике партизанське з'єднання. Однак і його існування та діяльність вважаються сумнівними [53, с. 173, 178, 187-190].

Щодо націоналістичних організацій, то на теренах Полтавської області, вони були представлені переважно ОУН(м), які відзначалися поміркованим ставленням до німецької влади, що втім не допомогло їм уникнути переслідувань, починаючи з весни 1942 р.

Полтавщина не становила винятку й щодо проявів колабораціонізму. Поряд з так званим «пасивним колабораціонізмом», котрий має дуже складну специфіку і мотивацію, мали місце й прояви відвертих пронацистських настроїв або звичайної покірності. Хоча й позбавлені самостійності у своїх діях, ці елементи порівняно з іншими групами перебували під протекцією Третього рейху. Про їх кількість в області свідчив хоча б той факт, що з семи шукбатальйонів, котрі діяли в генеральній окрузі Київ на початку 1943 р., чотири було сформовано на Полтавщині [50, с. 101].

Попри існування в регіоні націоналістичних, прорадянських та пронімецьких умовних суспільних груп, жодна з них не відбивала абсолютних настроїв пересічних полтавців. На думку науковців населення зайняло «вичікувальну позицію». На вироблення поглядів впливали чимало чинників, зокрема, стать і вік, походження та соціальний статус, ставлення до себе й близьких радянської та німецької влади, релігійні та політичні вподобання, психологічний і матеріальний стани тощо.

Не варто забувати й про те, що нацисти славилися своєю пропагандистською машиною. Тому окупаційна преса стала головним інструментом формування суспільних настроїв, адже була доступною для широкого кола читачів і повністю контрольованою. На теренах Полтавщини найбільш чисельною за друкованими накладами стала газета «Голос Полтавщини», редакційний колектив якої складався з місцевих українців. Кожне число обов'язково починалося звітками з фронту. На перших шпальтах публікувалися матеріали лише про поразки та втрати радянської сторони, насаджувалася думка про непереможність Вермахту, приреченість Червоної Армії та неприпустимість паніки з приводу повернення радянської влади.

Наступним обов'язковим складником газетного числа були повідомлення про стан господарства та повсякденні справи населення. Описувалися щоденні клопоти людей, обстановка з урожаєм зернових і городніх культур, справи з виділенням присадибних ділянок, друкувалися оголошення, реклама тощо. Така інформація мала закріпити думку про непорушну стабільність на окупованих

територіях та вселяти впевненість у майбутньому. Зазвичай у публікаціях виразнювався контраст між німецькою та радянською господарською політикою. Типовим повідомленням цього часу була стаття «Совдеповські кампанії» автора Ф. Фісуна від 7 вересня 1943 р., в якій автор критикує способи організації посівних та збирання врожаю, котрі приводили до його псування, а в подальшому до продовольчого дефіциту та голодування населення: «За советів робилося все в спосіб «кампаній». ...Це була занадто галаслива кампанія» [33, с. 2].

Пресу цього періоду слід також розглядати як спосіб оприлюднення історичних фактів про злочини радянської влади. Останні були істотною мотивацією до формування антирадянських настроїв та творення нової історичної пам'яті. Систематично публікувалися матеріали про Голодомор, репресії та богоборчу політику більшовиків. Неважко уявити, яке враження справляли такі нариси на безпосередніх очевидців цих подій. Жителька с. Яреськи Шишацького району Марія Іванівна Дзюба (1933 р.н.) згадувала у 2012 р.: «Німець на нас наставляв пістолет, казав: «Пух-пух, партизан». То не таке страшне, як від голоду пухнути» [62].

Заслугою українських патріотів, що працювали в редакції газети, було формування української ідентичності засобами популяризації життя і творчості українських письменників, діячів культури. Широко висвітлювалися й культурно-просвітницькі заходи, організовані активістами з дозволу німців (демонстрація фільмів, концертів, вечорів тощо). Характерною рисою текстів «Голосу Полтавщини» було використання дореволюційних літер або українського правопису, які були ліквідовані радянською владою. Повернення правопису мало на меті навіть у дрібних деталях показати руйнацію, завдану радянським режимом.

Газета мала також виразний антисемітський характер. Євреї повністю ототожнювалися з комуністами й іменувались одним ярликом: «жидо-большевики». Так у статті «Склад і природний рух сільського населення Полтавщини» від 21 серпня 1943 р. лунало звинувачення сталінського режиму у

високій смертності українців та причетності до цього євреїв-комуністів. Наводилася статистика присутності в соціумі Полтавщини євреїв – 0,4 % на селі та 34,6 % у містах. Навіть німці відзначали високий рівень побутового антисемітизму серед місцевих жителів [32, с. 2].

Газета «Голос Полтавщини» залишалася рупором антирадянських настроїв до останніх днів її існування. Так, лише в досить критичні моменти, коли ситуація виходила з під контроль німецької влади, у пресі з'являлися звернення для заспокоєння суспільства. 15 серпня 1943 р., трохи більше ніж за місяць до деокупації, бургомістр П. Галанін у зверненні «До населення м. Полтави» закликав не боятися радянських літаків, які з'являлися над містом, зберігати спокій, а чутки про наближення Червоної армії сприймати як «безпідставні сподівання від большевиків» [31, с. 2].

Отже в період нацистської окупації настрої населення краю виявилися різновекторними й спрямовувалися на підтримку німецької влади, радянського руху Опору, націоналістичного руху. Значна частина населення зайняла вичікувальну позицію, не легалізуючи своїх поглядів та інтегрувавшись у пасивну колаборацію. Нацистська пропаганда активно впливала на настрої населення не лише власними засобами, але й через жорсткий контроль змісту українських газет «Голос Полтавщини» (Полтава), «Дніпрова хвиля» (Кременчук).

РОЗДІЛ 2

Контроль влади за суспільними настроями на завершальному етапі Другої світової війни

2.1. Репресивна політика радянської влади, щодо «носіїв ворожої ідеології» після деокупації краю.

Втрата стратегічної ініціативи німецьким командуванням і контрнаступ Червоної армії поступово наближав деокупацію Полтавщини. Вже у вересні 1943 р. радянська влада розпочала боротьбу за думки та настрої населення. В день визволення Полтави 23 вересня до міста разом з наступаючими військами прибула оперативна група, на базі якої створювалося обласне управління та районні відділи і відділення НКДБ. Серед директив з центру, що визначали зміст роботи спецслужби, була директива НКВС за № 33 від 26 січня 1943 р. «Про організацію агентурно-оперативної роботи у містах і районах, визволених Червоною Армією від військ противника». Серед її положень у пунктах 3 і 4 наголошувалося на негайному розгортанні репресій: «3. Після прибуття у визволені міста й райони негайно організувати вилучення керівних осіб німецького адміністративного й господарського апаратів: бургомістрів, членів управ, поліцаїв, старост та інших. Одночасно з цим виявити й заарештувати всіх активних німецьких пособників серед населення, яке залишалося на окупованій території. 4. Налагоджувати агентурно-оперативну роботу, поновлювати зв'язок із перевіреною агентурою, інформаторами, організовувати виявлення і наступний арешт залишених німцями нелегальних шпигунських і диверсійних груп та одинаків (окремих осіб), радистів, зрадників Батьківщини, а також ліквідацію бандитських груп» [52, с. 114-116]. Отже перелічувалися всі суспільні «групи ризику», які могли завадити тотальному поверненню радянської влади і відповідної атмосфери радянського патріотизму.

Які саме групи населення потрібно виявляти та заарештовувати, чекістам роз'яснювала й більш рання директива НКВС за № 64 від 18 лютого 1942 р.,

що містила доволі широкий список. Їх розшук розпочався з перших днів відновлення радянської влади і тривав до смерті головного керманіча СРСР Й. Сталіна. На місцях не вдалося уникнути фальсифікації справ та пошуку уявних ворогів, хоча при розгляді справ, на відміну від 1930-их рр., і було введено прокурорський нагляд. Це впливало з сталінської оцінки всіх громадян, що залишилися на окупованій території, як зрадників і запродавців.

Незважаючи на те, що більшість населення в роки окупації займала «вичікувальну позицію», контактування з існуючою владою протягом двох років уникнути було майже неможливо. З одного боку голод, злидні та щоденні потреби змушували людей якщо не до співпраці, то принаймні до покірності німцям. З іншого боку окупаційна влада для налагодження всіх сфер життя на підконтрольній території потребувала послуг різного роду фахівців, кваліфікованих працівників та обслуговуючого персоналу, оплачуючи їхню працю.

Однією з суспільних категорій, що підпадали під репресії після повернення радянської влади за звинуваченнями у колаборації, були так звані «фольксдойче». Особам, що мали німецьке чи напівнімецьке походження (а такими за нацистською расовою теорією визначалися й уродженці Прибалтійських країн, що мали близький фенотип до німців) та їх родичам надавалася можливість добровільно отримати посвідчення «фольксдойче». Йоговласники також мали право на деякі привілеї та допомогу від влади, передусім продовольчу.

Виявлені після деокупації радянською владою, вони автоматично обвинувачувалися як «зрадники Батьківщини» за статтею 54-1 «а» Кримінального кодексу. Причому звинувачення мали тотальний характер без урахування віку, статі, стану здоров'я, тяжкості злочину тощо. Так 13 лютого 1944 р. у Полтаві була заарештована німкеня Альма Зальтун, 1870 р.н., котра звинувачувалася за згаданою статтею. У постанові на арешт констатувалося, що 74-річна жінка «проживаючи на окупованій території в Полтаві сприяла встановленню фашистського режиму, перебувала в числі осіб, що іменувалися

«фольксдойче», знаходилася під покровительством німецьких окупаційних властей, будучи з ними тіснопов'язаною» [9, арк. 3].

Інша арештована органами НКДБ Адель Сичова-Прам (1873 р.н., німкеня, уродженка м. Тули, проживала в м. Полтава, викладач с/г інституту) в лютому 1944 р. на допиті розповідала, які ж переваги давало посвідчення: «...отримала німецький паспорт, де було записано, що я «знаходжусь під захистом Великої Німеччини». Користувалася їдальнею, пайком з магазину для німців, отримувала надбавку до зарплати 50%, звільнялася від сплати прибуткового податку»[10, арк. 11].

У потрактуванні радянського керівництва ця суспільна група активно підтримувала нацистську владу та створений нею режим. Однак чимало «фольксдойче» на допитах свідчило, що отримати цей документ їх штовхали не симпатії до нацистської ідеології чи А. Гітлера, а тяжке матеріальне становище. Вже згадувана А. Зальтун свідчила, що працювати не могла через вік та хворобу, тож отримувала пайок, який їй приносили додому, і це допомогло вижити. Засуджена Олена Грюнберг (1921 р.н., литовка, уродженка Полтави) на допиті 29 жовтня 1945 р. також пояснювала, що «стати фольксдойче підштовхнули економічно-побутові умови, їжа» [6, арк. 13]. Напівголодне існування спонукало до реєстрації й Олену Сейппель (1876 р.н., шведка, уродженка м. Новгород, проживала в м. Полтава), заарештовану у вересні 1945 р. (Див. Додаток 2, посвідчення фольксдойче) [13, арк. 10]. Поряд з цим траплялися випадки, коли люди, навіть маючи посвідчення, допомоги від влади не отримували, наприклад Емма Проценко з Семенівського району [4, арк. 15].

З п'яти наведених справ усі засуджені «фольксдойче» були жінками німецького чи прибалтійського походження, котрі добровільно виявили бажання отримати дане посвідчення через тяжкий матеріальний стан. Троє з них були пенсійного віку, одна з них тяжко хворіла, інша померла через три місяці після вироку (Сейппель О.Ф.). Лише дві з них працювали в організованих німецькою владою закладах. Так, О.П. Грюнберг працювала в німецькій їдальні для військовослужбовців та фольксдойчів, а А. Сичова-Прам

перед відступом німців викладала німецьку мову для «фольксдойче» [10, арк. 10, 10 зв.]. Остання відповідала слідчому: «Змусили працювати умови життя, в похилому віці мала на утриманні хвору племінницю. Крім того, як німкеня, я побоялась не працювати, щоб німецька влада не звинуватила в саботажі» [10, арк. 12 зв.].

У визначенні й оцінці настроїв громадян Полтави радянським органам держбезпеки допомагали свідки. Чимало з них заявляли, що саме фольксдойчі були завзятими прихильниками німців та негативно відгукувались про радянську владу. У справі А. Сичової-Прам зафіксоване зі слів свідка її оцінка попередньої влади: «Тепер буде жити краще, ніж при радянській владі. Німецька влада поверне будинки тим, у кого забрали Совети» [10, арк. 18, 18 зв.]. Чимало фольксдойчів евакуюювались разом з німцями, тому це стало ще однією з причин жорстких переслідувань тих, хто залишився на території України або їхніх родичів. Категорію «фольксдойче» органи радянської влади зарахували до носіїв ворожої ідеології, відповідно їхні настрої могли негативно впливати на оточення. Тому вони підлягали ізоляції від решти суспільства.

Ще однією категорією, що підпала під репресії більшовицької влади були члени сімей зрадників Батьківщини (старост, поліцаїв, дезертирів та військовослужбовців, що перейшли на бік ворога). У випадку червоноармійців-дезертирів чи перебіжчиків, схоплених на місці, репресивні органи не задовольнялися одним присудженням обвинуваченому вищої міри покарання – розстрілу. Після деокупації Полтавщини вони розшукували його рідних та близьких, що перебували на окупованій території. Так, жительку с. Малі Будища Горпину Гармаш як дружину зрадника Батьківщини у вересні 1944 р. було виселено в Джембульську область терміном на 5 років. [8, арк. 18, 20]. Її провина полягала лише в тому, що її чоловік, мобілізований санітар госпіталю 10-ї армії, в 1941 р. «намагався перейти лінію фронту на бік ворога на своє місце проживання», про що вона не здогадувалася [8, арк.1]. Разом з дружинами «зрадників» виселенню у віддалені райони СРСР підлягали їхні діти. За дезертирство в 1941 р. мешканця с. Милорадово Котелевського району

мобілізованого червоноармійця Глушка Миколи Івановича, його дружину та двох дітей у червні 1945 р. (навіть після перемоги над Німеччиною!), виселено з рідних домівок [2, арк. 1, 16]. Прикметно, що таке ставлення до рідних «зрадників Батьківщини», передусім стосувалося тих, хто залишився на окупованій території. Адже, матір та сестру цього ж М. Глушка, що знаходилися в евакуації, не зачепили та залишили за місцем проживання [2, арк. 16].

Драматично склалася доля сестри Р. Підгаєвського, засудженого військовим трибуналом у жовтні 1942 р. за намір дезертирувати з війська [3, арк. 1]. Зінаїду Миколаївну, інваліда II групи, непрацездатну, незважаючи на прохання про помилування, покарали «як члена сім'ї зрадника батьківщини» вислали в Талди-Курганську область на 5 років з конфіскацією майна [3, арк. 18].

Енкаведистів мало цікавило й те, чи перебувало подружжя в офіційному шлюбі. Приміром Чабан Євдокія Єгорівна, що в роки окупації проживала у незареєстрованому шлюбі зі «зрадником Батьківщини» Мороховцем Петром Опанасовичем, була засуджена до заслання аж через 4 роки після його розстрілу [7, арк. 6, 14].

Варто зазначити, що до справ сімей зрадників Батьківщини спецслужбам нелегко було «підшити» компрометуючі свідчення односельців, якщо не брати до уваги тих людей, що намагалися в такий спосіб вислужитися перед радянською владою або зводити особисті рахунки. Односельці не могли знати про вчинок воїна, відправленого на фронт, й добре відгукувалися про його родичів, якщо ті не заплямували себе активною співпрацею з ворогом. Подібна ситуація склалася з дружиною розстріляного червоноармійця Марією Литвин, жителькою с. Піщане Решетилівського району. Однак позитивних показів двох свідків виявилось замало для виправдання жінки [5, арк. 7, 8].

Чекісти, незважаючи на абсурдність стратегії відплати жителям за вчинки їх близьких, часто переходили всі межі. Одна зі справ повідомляє, що 9 жовтня 1943 р. за донесенням «небайдужих людей» у Полтаві арештували

Абазіну Олена Іудівна, котра, будучи дружиною заступника бургомістра, начебто видавала німцям євреїв та остарбайтерів. Абсурдність ситуації полягала в тому, що арештована була за національність єврейкою. На щастя жінки знайшлися свідки, які не підтвердили її антирадянської діяльності, тому слідство припинило за відсутністю доказів [1, арк. 1, 16]. Логіка радянської влади полягала не лише у покаранні за здійснені злочини, але й у прогнозуванні та превенції антирадянської поведінки певних «груп ризику», визначених органами держбезпеки.

Одним з пріоритетних завдань чекістів області займав розшук та притягнення до відповідальності українських націоналістів й тих, хто поділяв їхні погляди. В чому полягала їх небезпека для дестабілізації суспільних настроїв, розтлумачував партійному активу Полтавщини керівник обласного відділу НКДБ у червні 1944 року: «ОУН – яскраво виражена фашистсько-терористична організація. На відміну від інших контрреволюційних організацій вона офіційно визнає індивідуальний терор і вважає його одним із головних методів боротьби проти СРСР. В області організації терористичної роботи має значний досвід» [25, арк. 62]. За його оцінкою оунівці одержали вказівки від німців переходити лінію фронту, просуватися в тиллові області, створювати озброєні групи поблизу великих комунікацій, вливатися в радянський та господарський апарат і проводити підривною роботу. Йшлося про ніби-то виявлені склади зброї, медикаментів ОУН у Кременчуцькому, Яготинському та інших районах. В палітру настроїв нагніталось тривожне очікування провокацій і терактів. За прогнозами очільника обласного управління НКДБ базою для створення загонів ОУН стануть нелегали в лісах (дезертири ЧА, поліцейські, старости і т.д.), що осіли на Правобережжі, а тепер повертаються на Полтавщину, а також робітники лісових господарств, серед яких у роки окупації німці «насаджували свою агентуру» [25, арк. 62 зв.].

Очевидно побоювання радянських спецслужб не були безпідставними, щонайменше в ідеологічному плані націоналісти мали значний вплив на настрої населення. Адже на зборах обласного партійного активу 8-9 грудня 1944 р.

оприлюднювалися факти виявлення в 17 районах області ворожої «націоналістичної» літератури, котра не була вилучена [24, арк. 16].

До числа німецьких пособників керівник обласного відділу НКДБ зараховував й значну частину духовенства УАПЦ, прихильників протестантських конфесій Полтавщини, які «прихід на Полтавщину німців зустріли доброзичливо» [24, арк. 62 зв., 63]. Разом з тим він закликав не вірити у щирість зміни настроїв духовенства, яке, на його думку, закликами до населення про пожертви коштів для поранених бійців Червоної армії намагається покращити свій імідж, а насправді продовжує «ворожу діяльність».

До носіїв ворожих суспільних настроїв традиційно було віднесено й інтелігенцію, яка за оцінками каральних органів запламувала себе співпрацею з нацистським режимом. В полі зору чекістів опинилися редактори, кореспонденти, працівники редакцій газет, культурних установ області, що діяли при німецькій владі, «Просвіт», організатори хорових, театральних, літературних гуртків тощо. Так. у жовтні 1943 р. був заарештований Ківва Григорій Микитович, кореспондент «Голосу Полтавщини», якому інкримінували тісний зв'язок з німецькою владою та наклеп на партію і радянське керівництво [11, арк. 3]. Не витримавши тиску слідчого, арештований «зізнався» в антирадянській діяльності, яку, за його словами, проводив за завданням редакції в особі редактора професора педагогіки Г.Г. Ващенко. Свою провину Г.Ківва визнав у тому, що в публікаціях «висміював колгоспний лад», «стаханівський і кривоносівський» рухи, а радянську владу намагався показати «як безчинство, знущення над українським народом» (Див. додаток 2 – Є.Б.) [11, арк.15].

За проведення «націоналістичної роботи у школах Кременчуцького району, зокрема організації «Просвіти», драматичних та хорових гуртків, пропаганди націоналізму в масах та публікацію статей антирадянського змісту на шпальтах газети «Дніпрова хвиля» у червні 1944 р. був заарештований учитель О.І. Осипов, в період окупації – зав. відділом народної освіти Кременчуцького району. Між тим арештований не визнав інкримінованого

йому членства в ОУН [14, арк. 3; 9-10]. За критику соціально-побутових умов життя радянських робітників і службовців та «вихваляння фашистського ладу» в грудні 1945 р. був заарештований Петро Репетін із с. Комишня Миргородського району, редактор газети «Колгоспне слово», а в роки окупації заступник директора музею [12, арк.5; 23]. Однак надалі слідство перенесло акцент на його публікації про українських письменників М. Коцюбинського, М. Драгоманова, І. Нечуя-Левицького, О. Пчілки, Л. Українки, С. Руданського, яких автор особисто знав, та громадсько-політичних діячів С. Петлюру, Г. Ротмістрова, В. Щепотьєва, представників «розстріляного відродження» та інших [12, арк. 15; 15 зв.].

Отже слід констатувати, що санацію ворожих настроїв на Полтавщині було доручено органам держбезпеки, які передусім виявляли всіх колаборантів. Ступінь і форми колаборації визначалися чекістами досить поверхово, оскільки вони керувалися директивами, в яких були визначені категорії носіїв ворожих настроїв. Слідство інкримінувало арештованим звинувачення у зраді батьківщини.

2.2. Радянська пропаганда на шпальтах місцевої преси 1943-1945 рр. як інструмент формування суспільних настроїв

Після вигнання окупантів у вересні–жовтні 1943 р. з території Полтавської області радянська влада не тільки розпочала пошук та знищення неблагодійного елемента, але й відновила боротьбу за тотальний вплив радянської ідеології на суспільні настрої краю. Найдієвішим інструментом знову стала преса. В області відновила діяльність газета «Зоря Полтавщини» як орган міського та обласного комітетів КП(б)У.

Титульна сторінка «Зорі Полтавщини», як і її окупаційна попередниця, теж починалася хронікою з фронтів Радянського Інформбюро, де наводилися факти беззаперечних перемог Червоної Армії та невдач окупантів. Велике значення надавалося вшануванню воїнів та армійських підрозділів, котрі

відзначилися героїзмом і подвигами в ході наступальних операцій. Незважаючи на те, що війна ще тривала, саме в цей час починається формування колективної думки про червоноармійця як абсолютного героя та визволителя. Сам прихід Червоної Армії подавався на газетних шпальтах як щось героїчне та містичне: «Не забути ніколи колгоспникам артілі ім. Чкалова погожого ранку 19 вересня, коли на баскому гнідому коні, виганяючи німців, в село влетів вершник. Це він, рідний воїн, першим приніс волю в село» [44, с. 3].

Публікувалися також матеріали, присвячені героїчній боротьбі партизанів на окупованій території, однак ще без гучних цифр, лише у формі пафосних літературних творів чи окремих повідомлень. Так в оповіданні «В партизанському загоні» у випуску № 57 «Зорі Полтавщини» розповідалося про такого собі діда Андрія, котрий змолоду настраждався від німецьких колоністів, а тепер вирішив піти на боротьбу проти нових загарбників до лісу: «Та тільки не зігнеться моя шия під німецьким ярмом. Я сам, ось оцими руками, не одного ще гітлеровського людоїда, як гадину, роздавлю...» [43, с.3].

Приурочена до 1 травня 1944 р. стаття «Хай живуть славні радянські партизани», вперше подавала імена та бойовий шлях кременчуцьких партизанів, знову гіперболізовано й з надмірним пафосом [46, с. 2]. Насторожує той факт, що описані партизани розпочали свою боротьбу лише з наближенням фронту. Про діяльність підпільників у 1941-1942 рр. поки що замовчували.

На піднесення патріотичних настроїв, на думку комуністичних ідеологів, мав позитивно вплинути міф про «всенародний характер» партизанського та підпільного рухів. У «Зорі Полтавщини» за 9 січня 1944 р. у статті «Юні друзі воїнів» повідомлялося про активну участь дітей у підтримці Червоної армії – проведення школярами концертів для поранених воїнів, які «декламували вірші, оповідали про участь дітей в боротьбі з німецькими загарбниками» [35, с. 2]. В суто господарському, на перший погляд, повідомленні «Завтра працювати краще, ніж сьогодні» автор публікації наголошував на незламному радянському патріотизмі в роки окупації: «Не стоптав і не зламав волі й віри бундючним своїм чоботом рудий німець і тих полтавчан-залізничників, що лишилися на

окупованій території – вони чим могли шкодили окупантам, чекали свого визволення» [36, с. 1].

Та найбільше місця в хроніці газети відводилося вшануванню Верховного Головнокомандувача, маршала Радянського Союзу, «батька» та «вождя» – товариша Сталіна. Так, на початку 1944 р. мешканцям області нагадували, завдяки кому відбулося звільнення: «Випроводжаючи» непроханих «гостей», ми сказали їм: «Згиньте з лиця землі нашої, прокяті!» А нашим визволителям, нашомулюбому вождю – Йосифу Віссаріоновичу Сталіну послали щире спасибі». Традиційною кампанійщиною стала публікація урочистих ухвал і листів на адресу Й. Сталіна від трудових колективів [38, с. 3].

Формувався також міф про особливу «радянську людину», «радянського патріота», котрий навіть в роки окупації зберігав традиції та устої радянського суспільства. Набули поширення повідомлення про людей, котрі врятували від німців та зберегли в період окупації прапор Радянського Союзу, портрети Леніна і Сталіна тощо. Так К. Осипенко з Семенівського району, «коли село було визволене, виставив портрет товариша Сталіна. Після двох років німецького поневіряння селяни знову побачили таке дороге й знайоме обличчя. Серце Кирила Олексійовича сповнювалося гордістю» [45, с. 4]. Прикметно, що чим далі просувалася Червона Армія на Захід, тим більше прославляння лунало на її адресу на шпальтах «Зорі Полтавщини».

Окрім витворення культу нових героїв, основною ідеєю газети останніх двох років війни, навколо якої концентрувалися усі без винятку матеріали, залишалася майбутня і невідворотна перемога. На цій вірі базувалися технології формування стійких радянських настроїв. Цей аспект акцентував увагу читача на тому, що перемога вже близько, а творять її звичайні люди, отже все населення робить одну спільну справу. В такому ракурсі газета активно агітувала полтавців до швидкої відбудови народного господарства. Поширеним явищем стали публічні «клятви» колгоспів чи окремих колгоспників вождеві у перевиконанні показників, виклики сусідніх областей на «соціалістичне змагання» тощо. Сторінки газети постійно рясніли

мобілізаційними заголовками «Наблизимо перемогу», «Для прискорення перемоги» [39, с. 1, 3] тощо.

Газета висвітлювала також форми політосвітньої та агітаційної роботи партпрацівників, а також її наслідки у вигляді бажання людей навчатися у різних гуртках. Ось як описувалася робота агітаторів – учителів Бакумівської школи: «Вечорами, коли затихає денна праця на подвір'ях колгоспу, по селу розходяться п'ятнадцять агітаторів, щоб розповісти трудящим про останні події, прочитати газету» [37, с. 3]. Реакція ж населення, за розповідями одного з агітаторів, була вкрай позитивна: «Паровозники виявляють жваву допитливість до всього нового в світі. Ще ніколи в своїй практиці я не зустрічав такої активності у відвідуванні бесід та лекцій, як зараз» (з повідомлення «Агітаційно-масова робота в депо»)[37, с.3].

Не менше уваги приділяла обласна партійна газета трудовому героїзму на відбудові підприємств: «...трудящі нашого району з небувалою активністю з перших днів приходу Червоної армії приступили до відбудови зруйнованих німцями фабрик, заводів, шкіл, лікарень, житлових приміщень тощо» [40, с. 1].

Творча інтелігенція Полтави своєю риторикою також сприяла формуванню нового патріотизму народу-переможця. Так, актриса Є.В. Селецька, повернувшись з евакуації, від імені всіх акторів заявляла: «Наше, творче завдання. як художників – помститися ненависному ворогу ще пишнішим розквітом українського радянського мистецтва, яке він намагався знищити...Я, як і всі наші актори, віддам свої творчі сили на створення таких сценічних образів, що будуть мобілізувати глядача – бійця фронту і тилу на остаточну перемогу над ворогом» [42, с. 2].

Газета стала одним з головних мотиваторів в організації допомоги державі й Червоній Армії не тільки участю у відбудові тилу, а й власними пожертвами та внесками. Весь 1944 рік «Зоря Полтавщини» публікувала матеріали про збір грошей для побудови танкової колони «Визволена Полтавщина». Регулярно повідомлялося про особисті внески окремих громадян, колгоспів, сільрад. Радянська влада не гребувала використовувати в

цьому й дітей. Так, під промовистим заголовком «Внесок піонерки» у газеті за 12 березня 1944 р. розповідалося про ученицю 4 класу, яка внесла доволі велику як для свого віку й статусу суму у фонд побудови танкової колони: «Таня Панченко вчиться в четвертому класі Парасковівської неповної середньої школи Велико-Павлівської сільради, Зіньківського району. Вчиться вона на «відмінно» та «добре». Коли розгорнулася по області підписка коштів на побудову танкової колони «Визволена Полтавщина», Таня віддала свої заощадження – 20 тис. крб., на побудову грізних машин» [41, с. 3]. Подібні внески дітей були непоодинокими випадками. Численні повідомлення про грошові пожертви направлялися й на адресу Й. Сталіна. Цікаво, що майже кожна інформація про грошовий внесок супроводжувалася опублікованою подякою не тільки військових, для котрих безпосередньо проводився збір грошей, а й особисто товариша Сталіна. Неважко уявити, яку кількість подяк керманич повинен був роздати по всіх республіках та областях держави! Ця технологія в умовах патріотичного піднесення працювала безвідмовно.

Щоб показати піклування держави про сім'ї фронтовиків, «Зоря Полтавщини» регулярно повідомляла про надану їм допомогу грошима, продуктами, одягом, промтоварами. Завідуючий обласним відділом державного забезпечення Марченко запевняв, що така допомога «...не кампанія, а повсякденне завдання кожного керівника, всієї громадськості. Ми повинні створити нормальні умови життя для кожної родини фронтовика – ось чого вимагають від нас партія та уряд» [44, с. 4]. Хоча селяни потерпали від голоду, держава через пресу закликала громадян до активної підписки на державні позики. Так вже у перший день оголошення підписки на «І Державну позику трудящі Полтавщини внесли 55 мільйонів 888 тис. карбованців» [47, с. 4].

На сторінках обласного видання публікувалися й зарубіжні повідомлення, однак їхньою характерною рисою була тенденційність. Акцент робився на посиленні антиурядових настроїв, погіршенні економічного життя в Німеччині, Болгарії тощо [34, с. 4]. На цьому тлі радянських людей

переконували, що якість їхнього життя невпинно покращується на відміну від капіталістичних країн.

Оскільки пріоритетним завданням була відбудова зруйнованої економіки, то навіть публікації з питань культури підпорядковувалися трудовій мотивації. Проблеми у відбудовчих процесах висвітлювалися як «певні недоліки» й «хиби», що мали не системний, а епізодичний характер, не аналізувалися і їх першопричини.

У досліджуваний період стала помітно наростати тенденція закликів до помсти ворогові. Якщо в 1944 р. на сторінках газети можна було віднайти нечисленні заклики до відплати та знищення німців, то в 1945 р. їх кількість невпинно зростала. Шпальти рясніли статтями на кшталт «Воїне, помстись за мого сина!», «Не забудем, не простим» тощо. Емоційно-психологічна напруга в суспільстві, викликана війною і людськими втратами, підсилювалася цілеспрямованою політикою консолідації на ґрунті ненависті. Часто пересічні громадяни не замислювалися над принциповою різницею понять «нацист» і «німець» й переносили негативні почуття на весь німецький народ.

Отже доходимо висновку про те, що партійна преса, витіснивши німецьку, фактично виконувала й далі роль інструменту формування радянських настроїв, нового патріотизму. На сторінках газети творилися нові міфи, покликані консолідувати суспільство.

РОЗДІЛ 3

Настрої й типи поведінки населення Полтавщини після відновлення радянської влади (кінець 1943 – 1945 рр.) у світлі радянських партійних документів

3.1. Офіційна оцінка суспільно-політичних настроїв населення області радянською владою.

В офіційних партійних і урядових документах, як і в пресі реакція населення на деокупацію краю та відбудовчі процеси відображалися тільки з позитивного боку. У «Стенограмі» урочистого засідання виконкому Полтавської обласної Ради в день річниці звільнення Полтавщини 23 вересня 1944 р. пафосно наголошувалося на піднесеній реакції народу на вступ Червоної Армії на терени області: «Можна без перебільшення сказати, що народ Полтавщини, зустрівши свою визволительку зі сльозами радості на очах, з величезною самопожертвою і небаченим ентузіазмом надав допомогу нашій слаavnій армії» [29, арк. 13]. Такі ж настрої фіксувалися і щодо першого прибулого радянського активу, якому було доручено очолити відбудовчі процеси в області і відновлення органів радянської влади.

Аргументами відданості відновленій радянській владі, як і в довоєнний час, служили різного роду показники та цифри. Так, серед перших успіхів на згаданому засіданні виконкому при зачитуванні «рапорту товаришу Сталіну» зазначалося, що завдяки усім полтавцям уже на четвертий день після вигнання ворога з Полтави було відновлено роботу станції Полтава-Південна [29, арк. 14], з допомогою та величезною підтримкою колгоспного селянства і частин Червоної Армії відновилися всі 2463 колгоспи, попередні «німецькі» межі виорали, понад план засіяли [29, арк. 14; 49]. Згадувалося про відновлення роботи Крюківського вагоноремонтного заводу, Полтавського та Кременчуцького м'ясокомбінатів, Лубенського верстатобудівного заводу «Комунар», Полтавського прядильно-трикотажного комбінату, заводу «Метал» та інших, поновили й підготували до виробництва 7 цукрових та 5 горілчаних заводів [29, арк. 53]. Людей, що сприяли відбудові, оцінювали теж за суто

«технічними» характеристиками, серед них, перші стахановці та ударники області: 77% складу колективу Полтавського паровозоремонтного заводу, котрий свою програму виконав на 136%, залізничники-кривоносівці, що державний план навантаження виконали на 127%. [29, арк. 53].

Монолітність радянського суспільства, вияв єдності його патріотичних настроїв увиразнювалися звітом піонерів міста Полтави на урочистому зібранні, які поряд з дорослими стали на відбудову рідного міста. Діти ремонтували шкільні приміщення та обладнання, брали участь в недільниках по відновленню електростанції, залізниць, кінотеатру, зібрали 150 тисяч крб. на побудову танкової колони «Визволена Полтавщина», посадили 30 тисяч декоративних та фруктових дерев, щоденно допомагали сім'ям фронтовиків, оточували увагою поранених бійців у госпіталях, носили їм подарунки, читали газети, книжки, писали листи до їх знайомих і близьких, виступали з концертами художньої самодіяльності. У дні літніх канікул піонери міста зібрали аж 720 кілограм лікарських рослин, працювали на шкільних городах та колгоспних ланах [29, арк. 60; 61].

Трудові успіхи, героїзм та показники виконання виробничих планів були головними темами урочистого засідання активу міста Полтави 22 вересня 1945 р. з нагоди другої річниці вигнання нацистів. З-поміж великої кількості цифр зверталася увага на те, що з моменту повернення радянської влади в області відновили роботу 1628 початкових, неповно-середніх і середніх шкіл, які охопили навчанням понад 290 тис. дітей. Запрацювало 18 технікумів та 4 інститути [30, арк.16].

Найбільшим показником лояльності настроїв громадян було визнано внески жителів області на потреби оборони та допомоги іншим громадянам, що станом на вересень 1945 року налічували близько 640 млн. крб. та 300 тис. пудів продуктів харчування [30, арк.17] (Див. Додаток 3). Щодо проблем, які виникали у ході відбудовчої кампанії, на урочистих засіданнях воліли не згадувати чи пояснювали це певними недоліками та труднощами або ж діяльністю «німецьких недобитків».

У першу річницю з нагальних проблем згадали лише, те що «мало зробили у використанні місцевих ресурсів і сировини, мало ще випустили товарів широкого вжитку для населення» та звинуватили в цьому місцевих керівників, які «ще за старою звичкою очікували сировину зверху, підвозу з інших областей» [29, арк. 54]. У другу річницю, поряд з місцевими керівниками, що не впоралися з виконанням плану (відставання по хлібозаготівлях, посіву озимих культур та оранки під яровину), зазнали гострої критики рядові колгоспники: «З 10 тисяч корів, наявних у колгоспників області, на польових роботах використовується приблизно половина. Очевидно колгоспникам ще не пояснили, що якщо найближчим часом їх корови не будуть включені в роботу, то виконання робіт, які Ви виконати повинні, буде ускладнене. Мабуть ще є недбайливі колгоспники, котрі не хочуть дати своїх корів на сільсько-господарські роботи і цих недбайливих колгоспників не закликали до порядку, не пояснили, що вони завдають шкоди і державі і собі» [30, арк. 23; 24]. Об'єктивно обласне керівництво адміністративним тиском погіршувало й без того нестерпне становище селян та створювало ґрунт для антирадянських висловлювань, настроїв, які фіксувалися органами держбезпеки. Його більше турбувала можлива втрата державної нагороди, врученої Полтавській області в 1944 р. – Червоного прапора Державного комітету оборони за успішне виконання весняних сільськогосподарських робіт. Окремі місцеві керівники намагалися захищати честь своїх колгоспів, наприклад, секретар Велико-Кринківського райкому КП(б)У Коровін пояснював так причини відставання з хлібозаготівлями в червні 1944 р.: «У нас ті молотарки, які ми отримали до війни працюють краще, чим ті що ми получили зараз... Настроїв таких, щоб притримати хліб у нас немає, навпаки ми стараємось, боремся за те, щоб швидше хліб намолотили» [27, арк. 3; 4].

Отже, на нашу думку, далеко не тільки непрофесійне місцеве керівництво та «недбайливі» колгоспники стояли на заваді відновленню радянської системи. Стенограми закритих засідань обкому та міськкомів, секретна переписка між різними радянськими органами області, накази та розпорядження відкривають

іншу сторону суспільно-політичного клімату краю наприкінці 1943-1945 роках та повністю підривають тези про монолітність радянського соціуму в роки війни, радість звільнення та героїчну боротьбу радянського народу, як фронті так і в тилу.

3.2. Настрої в народному середовищі Полтавщини

Детальне вивчення життя мешканців Полтавської області за архівними документами спростовує чимало тверджень офіційних документів. Останні не могли передати реальну картину бідності, голодування, а також настрої зневіри і безвиході. Після повернення радянської влади населення області чекали великі випробування. Настрої невдоволення владою були зумовлені не лише об'єктивними причинами руйнації, але й бюрократизмом, зловживаннями, тяганиною радянських чиновників. Радянська влада на місцях не створювала відповідних умов життя не тільки для людей, що залишались на окупованій території, але для й сімей військовослужбовців та реєвакуйованих жителів.

Полтавський обком КП(б)У в лютому 1944 року відзначав погану роботу органів Держзабезпечення по допомозі сім'ям військовослужбовців: «Багато говорили, а справу до кінця не довели ні в одному районі, більшість навіть не розглянули і 50% заяв для призначення держдопомоги. В ряді районів держдопомогу призначили неправильно – по Машівському району призначили держдопомогу сім'ї поліцейського, який пішов з німцями. Сім'ї німця фольксдойче також призначили держдопомогу» [28, арк. 12].

У підсумках перевірки військовим відділом Кременчуцького міськкому КП(б)У 10-14 квітня 1944 р. роботи Держзабезпечення відмічено недостатню турботу про сім'ї фронтовиків з боку цих органів. У доповідній записці констатувалося, що на ім'я секретаря міськкому КП(б)У майже щодня приходять листи від рядового, сержантського та офіцерського складу з проханням надати допомогу його сім'ї, бо на місцях влада не звертає на них уваги. «Це ще раз підкреслює погану турботу про сім'ї фронтовиків з боку Відділу

Держзабезпечення, а також відділень господарських профспілкових організацій міста», – йшлося у висновку [15, арк. 7зв.; 8].

Подібна ситуація склалася й у Кременчуцькому відділі житлового забезпечення – сім'ї фронтовиків не тільки не забезпечували житлом, але й заяви їх родичів в деяких випадках зовсім не розглядалися. Так, відділом кадрів міськкому КП(б)У у листопаді 1944 р. було виявлено 4 таких випадки. З приводу одного кричущого випадку відділ інформував: «Дружина майора... 15.УП.44 р. подала заяву в Міськжитуправління з проханням надати їй квартиру. Станом на 14.XI.44 року начальником Міськжитуправління тов. Майоровим заява не розглянуто. Шляхом перевірки на квартирі виявлено, що дійсно дружина фронтовика ... живе в жахливих квартирних умовах – займає 4 кв. метра, сім'я якої складається з 8 людей : 5 дітей і 2 старика. Начальник Міськжитуправління тов. Майоров не приймає жодних рішень для надання цій сім'ї квартири»[15, арк. 32; 32 зв.].

Байдужість представників влади та тривале не вирішення питань породжувало велику кількість скарг та листів в органи місцевого управління, міськкоми та обком партії, а в деяких випадках до вищого керівництва республіки. Наприклад, 22 грудня 1944 р., замполіт однієї з військових частин Червоної Армії, після кількох листів на ім'я керівників Кременчука, Полтавського обкому, не дочекавшись відповіді звернувся в ЦК партії з проханням допомогти його дружині та двом дітям, які після 4 евакуацій знаходяться в жахливому матеріальному становищу (роздягненні, роззуті, без квартири) і повернулись до рідного Кременчука [19, арк. 6; 6 зв.].

У фонді № 13 Державного архіву Полтавської області зберігаються справи Кременчуцького міськкому КП(б)У, у яких містяться сотні таких листів. Так, у справі № 132 («Жалобы трудящихся об оказании помощи и другие»нач. 22.XII 1944 – законч. 10.XI. 1945 г.)вміщено 367 документівта листів із відповідними скаргами у державні органи [19, 431 арк.]. Справа № 169 («Жалобы семей военнослужащих» нач. 1 января 1944 – законч. 31 декабря 1944 г.) налічує 291 скаргу [21, 319 арк.].

Для моніторингу й оцінки настроїв населення при відділеннях НКДБ створювалися спеціальні пункти з перлюстрації, котрі при обробці кореспонденції, виявляли будь-які «відхилення» в особистій переписці. Так, Кременчуцьким пунктом ВЦ міськвідділу НКДБ з 20 серпня по 5 грудня 1944 року було перевірено більш ніж 400 тис. листів, з яких у 179 відображення певні погляди на соціально-політичне життя краю (скарги або ж радість звільнення) [16, арк. 2-2 зв., 7-10 зв., 13-15 зв.] (Див. Додаток. 4).

Однак не тільки в листах місцеве населення виявляло своє невдоволення радянською владою чи її місцевими органами. Чекісти у спецповідомленнях про політичні настрої для компартійного керівництва зафіксували розмаїтий спектр розмов, публічних заяв як рядових робітників, так і керівного складу. Часто про критичні висловлювання на адресу влади повідомляли «небайдужі» колеги, сусіди, друзі.

Так, у квітні 1944 р. «небажані» висловлювання були зафіксовані серед працівників Кременчуцької міської контори зв'язку, викликані ненаданням хлібного пайка та відсутності громадського харчування. Наприклад, 17 квітня 1944 р. на питання, чому не дають хліба і не прикріплюють до їдальні, один з робітників-зв'язківців відповів так: «Ось брехуни, всю зарплату відбирають. Спочатку нагодуйте робітників, а тоді вимагайте різні там відрахування і роботу на недільниках». Ще один робітник висловився розлогіше, вдавшись до порівняння: «Кажуть, при німцях погано жилося. При німцях і картоплю додому привозили, і пайок давали до свята, і в їдальні німецькій обідали, а зараз що? Нічого». На цьому ж підприємстві критично висловився навіть один з керівників: «Якщо працювати, то треба забезпечити нас хоча б мінімально, а то й ми голодні сидимо, і сім'ї голодні» [16, арк. 52].

Чинником суспільних настроїв також слід вважати трудову дисципліну на підприємствах, неправильне бронювання робітників від мобілізації. працюючих. Останнє хвилювало владу, бо призводило до «розбазарювання державних коштів» та ухиляння від призову на військову службу. А такі випадки були непоодинокими, зокрема, виявлені в Кременчуцькому районі на

заводі імені Сталіна [15, арк.11]. Керівник Будівельного відрізка № 3 не віддав під суд 7 працівників, що залишали самовільно робоче місце протягом квітня-серпня 1944 року, керівника під суд [16, арк.16; 16 зв.]. У березні 1945 року на Кременчуцькому вагонобудівному заводі було виявлено 24 невірні оформлених документи, що розцінювалося як саботаж [22, арк. 52-53]. Очевидно, що чимало людей, переживши на їхній погляд, найтяжчі роки війни, ховалися за бронювання, щоб не втратити життя на фронті.

Однак, слід зауважити, що райвійськкомати на місцях також допускали порушення в мобілізації, що й визнавав перший секретар обкому Марков на обласному засіданні райвійськкомів 14 лютого 1944 р. та звернув увагу на те, що ухиляння від служби обумовлене двома чинниками:

1) Тотальним характером мобілізації, яка охоплює навіть робітничі професії, котрі вкрай необхідні для відбудови сільського господарства;

2) Явищами ухиляння і дезертирства, на яке не реагують в районах, а це викликає невдоволення в населення [28, арк. 1]. Адже ряд районів належно не займався цим питанням, зокрема Гадяцький, Козельщинський, Кременчуцький. Секретар обкому обурювався, що в січні взагалі не затримали жодного дезертира [28, арк. 11]. Крім цього в обком постійно приходили скарги з підприємств: «Нам потрібні люди і ми не можемо без них обійтися» [28, арк. 8].

В Полтавській області наростало невдоволення населення трудовими мобілізаціями для потреб відбудови промисловості Донбасу. На завершальному етапі війни та в перші повоєнні роки підприємства Донбасу потребували значної кількості робочої сили. Для обкомів партії було спущено директиву для обов'язкової відправки людського контингенту в східні області України. Однак важкі умови праці, майже рабський статус працівників відштовхував полтавців від подібних поїздок. Якою була картина в районах області? Про це йшлося на зібранні активу обласної парторганізації 6-7 червня 1944 р., де з цього питання виступив голова Полтавського облвиконкому: «Товариші, ми з Вами закінчили мобілізацію робітників Донбасу. Було завдання 10 тисяч чоловік, тов. Гаврілов здається послав ще 8 тисяч, таким чином, всього 18 тисяч, а залишилося в

Донбасі всього тисяч 6. Візьміть такий район, який дуже скаржився, що беруть багато людей, це Глобинський район. В цьому районі мобілізовано в Донбас 268 чол., із них 160 чол. дезертирували. Пирятинський район мобілізував 84, на шахтах – 8»[25, арк. 67 зв.; 68].Звичайно, така втеча з місця роботи або по радянському «дезертирство з трудового фронту» жорстоко каралася державними органами. Однак, як констатував заступник обласного прокурора на цьому ж засіданні, вони не можуть «...притягнути до відповідальності таких людей у повній мірі, тому, що райони відносяться до цього механічно, або відправляють в «ссылку» людей старих чи з великими сім'ями, або відправлені відкликаються назад керівництвом колгоспу» [25, арк. 60, 61 зв.].

Отже, характер роботи на підприємствах, економічний складник добробуту працівників, директивне вирішення питання мобілізації й міграції робочої сили без урахування особистої волі, мінімальний розмір зарплати та інші чинники зумовлювали поведінку робітників і селян. Остання включала в себе явища на «трудоному фронті», названі «ухилянням і дезертирством».

Висновки

Здійснивши аналіз накопичених матеріалів відповідно до поставлених мети і дослідницьких завдань, автор прийшов до таких висновків.

Період нацистської окупації на території України та її областей призвів до тривалого співіснування українського населення та окупаційної влади. Вперше за період радянської влади на два роки населення Полтавщини опинилося в орбіті впливу ворожої комуністичній ідеології, що не могло не відбитися на його настроях. Останні сегментувалися на складну й різновекторну палітру, обумовлену об'єктивними і суб'єктивними причинами. Окупаційна влада була зацікавлена у формуванні лояльних пронімецьких настроїв, тому дозволила видання українських газет. «Голос Полтавщини» водночас став майданчиком пропагування не лише перемог німецької зброї, але й досягнень української культури. Цивільне населення на території області не виявляло симпатій до

нацистської ідеології, але й масово не підтримувало радянський Рух Опору. Тривалий час населення перебувало в полоні настроїв дефетизму, схилиючись до певних форм колаборації.

Після вигнання нацистів з території Полтавської області органи радянської влади посилили контроль за суспільними настроями, розпочавши соціальну санацію суспільства. Вона знайшла свій вияв у різних формах: по-перше, у виявленні колаборантів, де пріоритет було віддано органам держбезпеки; по-друге, в посиленні репресій проти категорії «фольксдойче», які вважалися носіями нацистських цінностей; по-третє, проведенні репресій проти членів сімей засуджених за військові злочини червоноармійців; по-четверте, у перетворенні одержавленої преси на головний рупор згуртування населення краю, створення атмосфери оптимізму, суцільних патріотичних настроїв. Вважаємо, що їй також відводилася роль консолідатора суспільства навколо колективної травми народу на рівні як загальнодержавному, так і регіональному, підсилити емоційну єдність на основі спільного горя і втрат. Посилення державного контролю за суспільними настроями влада розглядала як цілком закономірний процес, необхідний для консолідації зусиль для перемоги над Німеччиною та включення в нього населення деокупованих областей.

Незважаючи, на культивування міфів про монолітність радянського суспільства, органи місцевої влади не могли її забезпечити. Це пояснювалося серед іншого й невисокими моральними й діловими якостями чиновників державних установ. Їхня бездіяльність чи невисока компетентність призводила до появи депресивних суспільних настроїв.

Настрої широких мас населення залежали від багатьох чинників, зокрема від характеру роботи, добробуту, освіти, політичних переконань людини або спільноти тощо. Найбільш рельєфно з перлюстрованої кореспонденції та зафіксованих у документах органів держбезпеки критичними висловлюваннями виступає невдоволення умовами праці, невирішеністю житлових і побутових проблем, негативне ставлення до трудових і військових мобілізацій.

Працівники здебільшого обирали помірковані пасивні форми протестної поведінки, серед них дезертирство, критика заходів влади, ухиляння від мобілізації тощо. Подвійна мораль «фасадного» патріотизму місцевої партійної й господарської еліти нарощувала масштаби невдоволення, що викликало реагування органів держбезпеки.

Використані джерела та література:

Архівні джерела:

1. Галузовий державний архів Служби безпеки України, Архівний підрозділ УСБУ в Полтавській області (далі – ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл), ф.7, оп.2, спр.11296-С, 16 арк.
2. ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.13922-С, 47 арк.
- 3.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.13924-С, 34 арк.
- 4.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.13925-С, 33 арк.
- 5.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.13926-С, 18 арк.
- 6.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.13928-С, 25 арк.
- 7.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.13930-С, 18 арк.
- 8.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.13931-С, 33 арк.
- 9.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.14089-С, 38 арк.
- 10.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.14090-С, 38 арк.
11. ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.17053-С, 56 арк.
12. ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.17607-С, 77 арк.
- 13.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.17743-С, 36 арк.
- 14.ГДА СБУ, АП УСБУ в Полт. обл., ф.7, оп.2, спр.18072-С, 64 арк.
15. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. 13, оп. 1 , спр. 121, арк. 42
16. ДАПО, ф.13, оп. 1, спр. 122, 57арк.
17. ДАПО, ф.13, оп. 1, спр. 125, 73 арк.
18. ДАПО, ф.13, оп. 1, спр.128, 85арк.
19. ДАПО, ф.13, оп. 1, спр. 132, 431арк.
20. ДАПО, ф.13, оп. 1, спр. 145, 129арк.
21. ДАПО, ф.13, оп. 1, спр. 169, 319арк.
22. ДАПО, ф.13, оп. 1, спр. 178, 222арк.

23. ДАПО, ф.13, оп. 1, spr. 184, 288арк.
24. ДАПО, ф.15, оп.1, spr.254, 27 арк.
25. ДАПО, ф.15, оп.1, spr. 255, 75арк.
26. ДАПО, ф.15, оп. 1, spr. 258, 93 арк.
27. ДАПО, ф.15, оп.1, spr.259, 57 арк.
28. ДАПО, ф.15, оп. 1, spr. 260, 32арк.
29. ДАПО, ф. 4085, оп. 3, spr. 27, 110арк.
30. ДАПО, ф. 4085, оп. 3, spr. 93, 37арк.

Матеріали періодичної преси:

31. Голос Полтавщини, ч. 109 (289), Полтава, 15 серпня 1943 року, 2 с.
32. Голос Полтавщини , ч. 112 (292), 21 серпня 1943 року, 2 с.
33. Голос Полтавщини, ч. 128 (308), 7 вересня 1943 року, 2 с.
34. Зоря Полтавщини, №5 (33), 9 січня 1944 року, 4 с.
35. Зоря Полтавщини, № 7 (35), 14 січня 1944 року, 4 с.
36. Зоря Полтавщини, № 8 (36), 16 січня 1944 року, 4 с.
37. Зоря Полтавщини, № 15 (43), 31 січня 1944 року, 4 с.
38. Зоря Полтавщини, №. 18 (46) від 6 лютого 1944 року, 4 с.
39. Зоря Полтавщини , № 20 (48) від 10 лютого 1944 року, 4 с.
40. Зоря Полтавщини, № 29 (57) від 27 лютого 1944 року, 4 с.
41. Зоря Полтавщини, № 36 (64) від 12 березня 1944 року, 4 с.
42. Зоря Полтавщини, № 53 (81) від 7 квітня 1944 року, 4 с.
43. Зоря Полтавщини, № 57 (85) від 13 квітня 1944 року, 4 с.
44. Зоря Полтавщини, № 66 (94) від 25 квітня 1944 року, 4 с.
45. Зоря Полтавщини, № 68 (96) від 28 квітня 1944 року 4 с.
46. Зоря Полтавщини, № 70 (98), від 30 квітня 1944 року, 4 с.

47. Зоря Полтавщини, № 72 (100) від 5 травня 1944 року, 4 с.

Література:

Автореферати дисертацій:

48. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України у роки Другої світової війни. : Автореф. дис... д-ра політ наук: 23.00.02. – Інститут політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. – К.: 2008. – 32 с.

49. Нагайко Т.Ю. Повсякденне життя сільського населення у 1941-1945 рр. (на матеріалах центральних областей України). : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький : 2009. – 20 с.

Монографії:

50. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941-1944 роки) / Іван Дерейко; Ін-т історії України. – К., 2012. – 174 с. – Бібліогр.: 125-144.

51. Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – 416 с.

52. Органи Державної безпеки на Полтавщині (1919-1991) / Авт. кол. Парамонов Ю.М., Бабенко Л.Л., Вишневський В.Д., Граб В.І., Митрофанов О.Г., Прокопенко А.М.; Управління Служби безпеки України в Полтавській області. – Полтава, 2005. – 206 с.

53. Ревегук В. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939-1945) / В. Ревегук. – Полтава, 2004. – 288 с.

Статті:

54. Галич О. Суспільні настрої української інтелігенції Харкова напередодні та в період визволення міста від нацистських окупантів (лютий-серпень 1943 р.) / О. Галич // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова : До 15-річчя кафедри історії України Інституту історичної освіти / Міністерство освіти і науки України. НПУ ім. М.Драгоманова. - Київ : НПУ, 2007. - Серія 6 : Історичні науки, Вип.4. - С. 219-227

55. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни: історіографічні нотатки / В.А. Гриневич // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. - 2007. - Вип. 16(1). - С. 405-434.
56. Грідіна І.М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни: до історіографії дослідження / І.М. Грідіна // Історіографія, джерелознавство. — 2009. — С. 26-41
57. Іванов С.С. Морально-психологічні настрої населення Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.) / С.С. Іванов // Зб наук. праць: Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. праць. - Відп. ред. О.Є. Лисенко. — К.: Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. — С.252-264
58. Нестеренко В.А. Історіографія досліджень військової зони України / В.А. Нестеренко // Сумський історико-архівний журнал. — 2007. — № II-III. — С.61-72.
59. Салата О.О. Проблема інформаційного протистояння СРСР та Німеччини в радянській історіографії / О. О. Салата // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. — 2014. — Вип. 24. — С. 51-72
60. Спудка І.М., Турчина Л.В. «Радість звільнення, чи нова порція випробувань (настрої населення Запорізького краю на завершальному етапі Другої світової війни)? / І.М. Спудка, Л.В. Турчина // Музейний вісник № 15/2 – Запоріжжя, 2015. – С.225-231
61. Стародубець Г., Стародубець В. Південноволинське село в умовах відновлення радянської влади у 1944-1945 роках / Г. Стародубець, В.Стародубець // Науковий збірник: Матеріали Всеукраїнської наукової військової конференції 25-26 квітня 2013 р. – К.: Національно військово - історичний музей України, 2013. – С. 531-534

Електронні ресурси:

62. І. Реріх «Давай у могилу – мені за тебе кусок хліба дадуть» // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://m.gazeta.ua/articles/ukraine-newspaper/_davaj-u-mogilu-meni-za-tebe-kusok-hliba-dadut/468778

50/

Personenbeschreibung

Größe: 161 m

Gestalt: schlank

Haarfarbe: grau

Augenfarbe: grau

Besondere Kennzeichen: keine

Helene Lippel
(Unterschrift des Inhabers)

uschin-Wald, den 1. Oktober 1943

Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD
Einm. der Zentralstelle
(Ausstellende Behörde)

Dienststempel

Deutsche

ДОБРА ДУМКА

Відділ соціопіки та добродійності з по-
годження бургмістра розпочав реестра-
цію інвалідів, які працювали до зміни
влади у трудовій артілі «Сторожова охо-
рона».

До реєстрації запрошуються, як ті, що
працювали вже в цій артілі, так і ті, що
бажають працювати охоронниками дер-
жавного майна, або майна власників, чи
громадських організацій.

Добра думка соціопіки, дати змогу пра-
цювати інвалідові на посильній для ньо-
го посаді, здійснюється на ділі.

Дехто із керівників підприємств вже
звернувся з власної ініціативи до зав-
відділом опіки про надсилку сторожів.
Наприклад, керівник цегельного заводу
«Полкоопсикат» надіслав 23-VII свого
представника до відділу соціопіки взяти
двох охоронників із інвалідів для охоро-
ни городів. Дирекція «Полкоопсикату»
обіцяє крім грошової оплати інвалідам-
сторожам давати обіди та пайок.

Треба додати, що допомогти цій спра-
ві мусить і Біржа Праці, яка повинна
вжити заходів, щоб молоді, здорові лю-
ди уступили місця охоронникам старикам-
інвалідам. Наприклад, трест бродячності
промисловості «Бредоб'єднання» при-
няв газовий завод і залишив сторожем
охоронника—чоловіка молодого, якому
тут робити нічого і він від нудьги займає-
ться різними іншими справами. Чому б не
послати сюди інваліда праці, а здорову,
молоду людину використати на роботі,
відповідно його сил.

Кафе, їдальні, комісійні крамниці і
т. д., що потребують нічної або ден-
ної охорони, повинні звертатись до від-
ділу соціопіки та добродійності, щоб
надсилати охоронників з інвалідів.

Бажання працювати в інвалідів є і
вони з честю будуть виконувати покла-
дені на них обов'язки. Треба лише їм
утворити відповідні умови праці.

Гр. Кієва.

КРИВОНОСІВЩИНА НА СОВЕТСЬКИХ
ЗАЛІЗНИЦЯХ

Молодий машиніст, більшовицького часу
робочий Кривонос може й не гадав стати
«всесоюзним героєм», але так трапилось.
Ком'юністка Слав'янінського дівчо «із кож-
дишнього дня», як то кажуть, аби народити
будь-якого «героя». «Догнати і перегнати
капіталістическіє страны»—це було гасло,
яке мусило багатьом комуністам на транс-
порті.

Машиніст Кривонос зважив цей настрій
ком'юністки і запевнив її, що дасть рекорд-
ну швидкість руху поїзда на своїй ділянці.
І ось сталося. Йому призначили справний
потужний паротяг «ФД», дали на тендер
гарного вугілля, досвідченого помічника.
Звичайно, оповістили по всьому відділку
щоб поїзда ніхто не затримував.

«Зелена вулиця» забезпечена. Паровоз
машиніста Кривоноса мчить по ділянці.
Ніхто не затримує руху кривоносівського
поїзда.

І ось, в наслідок,—гасло «догнати і пере-
гнати» виконано і перевиконано.
Ком'юністка, звичайно, з піднесенням спо-
вістила бюро обкому, політвідділу тощо. Віда-
сла поштом телеграми до Народного
Комісаріату Шляхів.

Лазар Каганович приємно задовалений,
що має доповісти «різному Сталіну» про
досягнення.
Так народилась кривоносівщина на за-
лізничному транспорті. Непомітний робітник
(звичайно, комуніст) Кривонос став героєм
дня, одержав низку привітань, нагород, а
незабаром став навіть начальником залізни-
ці. Рекорд Кривоноса, звичайно, славила
більшовицька преса. Скрізь на шпальтах
газет з'явився портрет «героя». Почали до-
бувати рекорди і інші машиністи на всіх
7 залізницях Союзу.

В Полтаві відзначився машиніст Яцина.
Методом досягнення «величезних успіхів»
ужито кривоносівський. Яцина одержав
справний паротяг, на тендер красне вугілля.
Знову та ж «зелена вулиця» («путь свобо-
ден»).—І через короткий час Яцина—«сла-
вний герой».

Те, що колись, господарство залізниць
було занехаяно, рейки спрацьовали,
підбивка шпал провалилась, а звичайним піс-
ком, що шав до шпалкового руху важких
поїздів була не придатний, майже нікого не
турбувало.

Лише одна на всій мережі залізниць нова
магістраль Москва—Довбас будувалась кра-
щими, потужнішими технічними засобами.
На цій, так званій, «надмагістралі» рейки
вклалися на жорстку; рейки були поси-
леного типу, ширші, товщі; колія та містки
будувались міцнішими, бо готувалися до
пропуску потужних поїздів.

Рекордсменство паровозників дало боль-
шевикам надзвичайно великі збитки, і ніякі
попередження НКВС про оцінку роботи за-
лізниць за кількістю аварій не зупинили
цього «ухарства».

Аварії росли не днями, а годинами. Але
що таке ці аварії для «залізничного нарко-
ма», Лазаря Кагановича, який мав змогу
доповідати Сталіну та ЦК ВКП(б), що гасло
«догнати і перегнати капіталістическіє стра-
ни» виконано і перевиконано?

Кривоносівський рух на залізницях, як
стахановщина в промисловості—це було
явне замилювання очей всьому цивілізова-
ному світові, хоч ці явища й коштували
«советам» мільйонів грошей на покриття
бракованої продукції, на «лікування» аварій
тощо.

Гр. Кієва

Додаток 3

Назва	Внески
Друга Державна військова позика	48 млн. крб.
Третя Державна військова позика	217 млн. крб.
Четверта Державна військова позика	124 млн. крб.
Третя і Четверта речова-грошова лотерея	86 млн. крб.
Будівництво танкової колони – «Визволена Полтавщина»	104 млн. крб.
Будівництво літаків – «Полтавщина переможцям»	56 млн. крб.
Зібрано серед населення для сімей фронтовиків	5 млн. крб. та 300 тис. пудів продуктів харчування.

*Підрахунки узагальнені автором.

Додаток 4

Зміст листів	Кількість знайдених	Всього перевірено	Дата перевірки
Скарги на недостатнє відновлення окремих підприємств народного господарства	9	-	20.08.1944 – 1.09.1944
Скарги на недостатнє відновлення окремих підприємств народного господарства	8	20982	1.09.1944 – 7.09.1944
Скарги на матеріальне і продовольче положення (переважно від реевакуйованих)	16	-	20.11.1944 – 5.12.1944
Скарги на недостатню допомогу сім'ям військовослужбовців з боку місцевих партійних і військових організацій, а також окремі упадницькі настрої	13	48377	20.09.1944 – 1.10.1944
Радість за звільнення від німецьких загарбників (15 жовтня)	46	70620	15.10.1944 – 26.10.1944
Листи в яких повідомляють про хід відбудови господарств та підприємств зруйнованих німцями	7	109315	20.09.1944 – 12.10. 1944
Радість за звільнення Червоною Армією від німецьких загарбників	52	35609	28.09.1944 – 5.10.1944
Радість за успіхи Червоної Армії на фронті	28	117713	20.08.1944 – 15.09.1944

*Підрахунки узагальнені автором.